

AŞIK TARZI ŞİİR GELENEĞİ VE ERZURUMLU EMRAH*

Yrd.Doç.Dr. Dilaver DÜZGÜN**

Aşık tarzı şiir geleneğinin kaynağını kuşkusuz Orta Asya Türk medeniyeti içinde aramak gerekir. Halk şairlerine ait ilk bilgiler, Attila dönemine, yani V. yüzyılın ilk yarısına aittir. Attila'nın ordusunda şairler ve muzıkacılar vardı. Bu şairler ziyafetlerde Attila'nın kahramanlıklarına, zaferlerine dair ortaya koydukları birtakım şiirleri okurlardı. Attila'nın ölüm merasimlerinde de şairlerin mühim yerleri olduğunu görüyoruz. Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra da halk arasında, orduda ve sarayda şairler önemli bir yere sahipti. Gazneli ordularındaki Türk kabileleri arasında halk şairleri bulunduğu gibi Karahanlılar devrinde de Türk halk şairlerinin bulunduğunu ve o zaman Türkler arasında kullanılan çeşitli musiki aletlerini Divanü Lügati't-Türk bize göstermektedir. İslamiyetten önceki Türk devletlerinde olduğu gibi İslamiyetten sonraki Türk devletlerinde, Gaznelilerde, Selçuklularda, Harezmsahlarda ve en nihayet Osmanlı İmparatorluğunda da askeri muzıkanın bulunması, o devirlerde halk şair-musikişinaslarının bulunduğu en kuvvetli bir delildir.¹

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması yolunda önemli bir misyon üstlenen tasavvuf ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tasavvufi halk şiiri XIII. yüzyılda yetiştirdiği büyük ismi Yunus Emre ile önemli bir boyut kazanmış, takip

eden dönemlerde de etkisini artırarak gelişimini sürdürmüştür. Fuat Köprülü, özellikle Yıldırım Bayezit devrinde bu tasavvufi halk şiirinden ayrı bir klasik edebiyatın belirginleşmesiyle birlikte halk arasında "eski tekke edebiyatından farklı, ancak zahiren yine aynı renk ve kisve altında başka bir edebiyat ihtiyacı ile aşık edebiyatının doğduğunu" belirtir.² Böylece "Ozan-Baksı geleneğinin İslamiyetten sonra tasavvufi düşünce ve yaşayış tarzı ile birleşmesinden doğan belirli bir tip, aşık-şair tipi olarak benimsenmiştir".³

Anadolu sahasında aşık tarzı şiir geleneğinin ilk dönemlerine ait bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bu geleneğin temsilcilerini ancak XVI. yüzyıldan itibaren tanıma imkânı bulabiliyoruz. XVI. yüzyılda Karacaoğlan gibi büyük bir temsilcisini yetiştiren gelenek o ilk şekliyle halkın gündelik hayatını, aşk, gurbet, tabiat ve sosyal hayatla ilgili düşüncelerini yine halkın kullandığı sade Türkçe ile ifade ediyordu. Ancak XVII. yüzyılda başlayan klasik edebiyata özenme eğilimi, saz şairlerinin ortaya koyduğu ürünlerin diline olduğu kadar muhtevasına da farklılık getirdi. Böylece bazı aşıklar aruz vezni ve divan şairlerinin kullandıkları nazım türlerini ve şekillerini denemeye çalıştılar. Bu yüzyılda özellikle Aşık Ömer ve Gevheri, bu özellikleriyle karşımıza çıkarlar. XVIII. yüzyılda da

** Atatürk Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı.

aynı eğilimini sürdüren aşık tarzı, bu dönemde ünü günümüze kadar ulaşabilecek güçlü temsilciler yetiştiremedi. XIX. yüzyılda ise yeniden bir yükseliş trendi kaydederek nicelik ve nitelik bakımından heceyle ve sade Türkçe ile şiirler söyleyen aşıkların yanında aruzlu türleri deneyen güçlü temsilcilerin yetişmesine zemin hazırladı. Bu yüzyılda özellikle şehirlerde yetişen sazşairleri klasik şiirle daha yakın temas imkânı buldukları için büyük ölçüde bu şairleri taklide özendiler. Şairler tekke muhitinde klasik musikiye ve klasik şiire az çok aşına oluyorlardı. Fuat Köprülü bu hususu “edebiyat ve musikide cemiyetin güzidelere tabakasından halk tabakasına ve halk tabakasından da güzidelere tabakasına doğru karşılıklı bir hulul ve nüfuz vakıasına şahit oluyoruz ki XVII. asırdan beri kuvvetle başlamış olan bu hadise, XIX. asırda artık büsbütün kuvvetlenmiştir” biçiminde izah eder ve fakat bunun sonucunda “sazşairlerinin eserlerinde asıl halk zevkinin bozulduğunu, zayıfladığını, tereddide uğradığını”⁴ iddia eder. Bu yüzyılda aşıklar çoğalmışlar, büyük şehirlerde, özellikle İstanbul’da düzenli bir teşkilat kurmuşlar, kahvehanelerde fasıllar yapmışlardır. İstanbul’da sarayın, diğer illerde de ileri gelenlerin desteğini görmüşlerdir. Bu asır şairlerinden Emrah, Dertli ve Seyrani’nin şöhreti az çok İstanbul’un edebi muhitlerinde de yayılmıştır. Genellikle bir tarikate mensupturlar. Tam anlamıyla bir tekke şairi olmasalar da zaman zaman eserlerinde bir dervişlik çeşnisi görülür. Güneydeki Türkmen aşiretleri arasında yetişmiş Dadaloğlu, Deli Boran, Gündeşlioğlu gibi şairler, Karacaoğlan geleneğini sürdürmüşlerdir. Asıl halk zevkine halk edebiyatına daha yakındırlar. Klasik edebiyat tesirinden uzaktırlar.

XIX. yüzyılda batılılaşma eğilimi de başlamış, Türkiye’de birtakım ıslahatlar yapılmış, yeniçeri teşkilatı kaldırılmış, tanzimat ilan edilmiştir. Bu dönemde saz şairleri arasında okur yazar sayısı fazladır. Dadaloğlu gibi bir iki şairin dışında hepsi aruzlu türlere yönelmiştir. Dertli ve Bayburtlu Zihni gibi devlet hizmetinde bulunan şairler vardır. Şairlerin bir çoğu gezip dolaşmıştır. Zihni, Şem’i, Emrah gibi bazılarının şiirleri klasik kalıplara pek uymasa bile divan şeklinde tertip edilip basılmıştır. Türk saz şiirinin Anadolu sahasında meydana getirdiği üç önemli aşık kolunun temeli bu yüzyılda atılmıştır : Emrah, Ruhsati ve Şenlik kolları.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Erzurum Şairleri adlı eserinde XIX. yüzyıl Erzurum’unun edebi panoramasını çizerken o dönemde yetişen şairleri beş başlık altında inceler. Klasik şairleri ele aldığı birinci grupta Natiki ve Siraci adlı şairleri örnek gösterir. Fındıkoğlu, ikinci gruptaki şairlere “klasik-halk şairi” adını verir. Bu grupta yer alan Zihni, Emrah, Erbabı ve Şehvarî’yi sünai (düalist) birer şahsiyet olarak takdim eder ve bu şairlerin hem klasik şair, hem halk şairi olduklarını vurgular.⁵ Celali ve İrşadi’nin örnek gösterildiği “mutasavvif-halk şairleri”nden sonraki dördüncü grupta “Tanzimat şairleri” yer alır. Bu tarzın yetiştirdiği şairler Pertev Paşa ve Ziya Paşa’dır. Fındıkoğlu, son gruptaki şairleri ise “tabii-halki şairler” olarak adlandırır ve Sümmani’nin de yer aldığı bu grupla ilgili açıklama yapmaz.⁶

Doğum ve ölüm tarihleri kesin biçimiyle tesbit edilememiş olan Erzurumlu Emrah’ın XVIII. yüzyılın son çeyreği ile XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı kesin olarak biliniyor. Böyle bir maceranın içinden gelen aşık tarzı şiir geleneğinin

Emrah'taki tezahürü de yine dikkate değer bir görünüm arz etmektedir.

Kesin çizgilerle belirlenmiş bir halk edebiyatı - divan edebiyatı ayrımının sağlıklı ve gerçekçi olup olmadığı yolundaki tartışmaların yoğunluk kazandığı ve otoritelerce bu yaklaşımın ısrarlı bir biçimde sorgulandığı günümüzde Emrah'a bu anlamda bir yer aramanın sakinlerini biliyorum. Ancak şairin tarzını ve tavrını belirleyebilmek açısından mevcut tasniflerden yararlanmayı da kaçınılmaz buluyorum.

Erzurumlu Emrah, bir saz şairidir. Gerek nüfuz edebildiğimiz kadarıyla hayat hikâyesinde, gerekse ulaşabildiğimiz son şekliyle şairlerinde aşık tarzı şiir geleneğinin bariz özelliklerini buluruz. Ancak bu tesbit, onun, Türk saz şiirinin Anadolu sahasında yetiştirdiği en büyük şair olan Karacaoğlan gibi sade bir Türkçe ile söyleyen, çeşitli dış etkilerden arınmış bir şair kimliği ile kabul edilmesini gerektirmez. Emrah'ta hem klasik şiir etkisinin, hem tasavvufi endişelerin, hem de halk düşüncesinin yan yana, hatta iç içe olduğu görülür. Onun belirli bir medrese öğreniminden geçtiği bilinmekle beraber bu öğrenimin niteliği ve süresi hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Şiirlerinden hareketle medrese öğreniminin uzun sürmediği ve bu öğrenimin şair üzerinde fazla etkili olmadığı söylenebilir. Aynı şekilde tasavvufi olan bağlantısı da açıklık kazanmamıştır. Her ne kadar Nakşibendi tarikatının Halidiye koluna intisabından bahsediliyorsa da yine hayat hikâyesi ve şiirleri onun tasavvufu yegâne düşünüş biçimi olarak algılamadığı ve hayatını bütünüyle saracak bir biçimde tasavvufi iç içe olmadığı anlaşılıyor. Bütün bu unsurların şairimizde bir çeşni olarak bulunduğu, asıl cevherin halk dili ve halk

düşüncesi olduğunu belirtmek gerekir. Aruzu ve klasik şiirin mazmunlarını başarıyla kullanamayı ve tasavvufi düşüncüyü bütün derinliği ile yansıtamayı, onun saz şairliği konusundaki büyüklüğüne halel getirmez, hatta bu çok yönlülük ona ayrı bir değer kazandırır. Bütün bunların karışımından doğan sanayile Emrah, kendine has bir frekans yakalamıştır. Prof.Dr.Bilge Seyidoğlu, buna "ses" diyor. Bir şiirin Emrah'a ait olup olmadığının tesbitinde objektif ölçüler yeterli olmadığı zaman "Emrah'ın sesi"ni aramamız gerektiğini söylüyor.⁷ Bu yönüyle Emrah'ın "nev'i şahsına münhasır" kabilinden bir özellik arz ettiğini söyleyebiliriz.

Erzurumlu Emrah şöhretini neye borçludur? Öncelikle şairimiz, aşık tarzı şiir geleneğinin önemli temsilcilerinin yetiştirdiği Doğu Anadolu bölgesinde, Erzurum'da doğmuş, geleneği çok iyi öğrenmiştir. Medrese öğrenimi sırasında ufkunu genişletmiş, bununla da yetinmeyerek gençlik çağlarında iken memleketinden ayrılıp hayatının büyük bir bölümünü sürekli yer değiştirmeler halinde geçirmiştir. Gittiği yerde o bölgenin ileri gelen kişilerle görüşmüş, çeşitli sanatsal etkinliklere katılarak hatta bu etkinlikleri yönlendirerek icra faaliyetlerinde bulunmuştur. Emrah'ın Kastamonu, Sivas ve Tokat bölgelerinde yaşadığını biliyoruz. Bazı araştırmacılar, onun Trabzon, Sinop, Niğde, Çankırı ve Konya'ya da gittiğini belirtirler. Hatta aşıklar arasındaki bir rivayet, Emrah'ın İstanbul'a giderek Tavukpazarı'ndaki Aşıklar Cemiyetinin başkanlığını altı ay süreyle yürüttüğünü iddia eder.

Tasavvuf çevreleriyle olan diyalogu aşığımızın hem tanınmasına, hem de saygın bir kişi olarak şöhret bulmasına katkıda bulunmuştur.

Aruzla söylediği şiirler, onun dönemindeki klasik şiire aşinalığını göstermesi ve böylece kültürlü bir kişi olarak tanınması bakımından önemlidir. Hatta Emrah'ın Fuzuli, Baki ve Nedim gibi ünlü divan şairlerine nazireler yazdığını biliyoruz. Ancak bu şairlere nazire yazmak, aruzu kullanmak hususunda onlar kadar başarılı olmak anlamına gelmez ve öyle olması da gerekmez. Onu Nedim'le Fuzuli ile karşılaştırmaya hakkımız yoktur. Emrah, saz şiiri vadisinde kendisini isbatlamış, bununla yetinmeyerek divan tarzlarına vukuf sağlamaya çalışmıştır.

Yetiştirdiği çırakları ile kendine has üslubun günümüze kadar ulaşmasına zemin hazırlamış, kendi adıyla anılan bir ekolün, "Emrah Kolu"nun kurucusu olmuştur. Emrah'ın iki büyük çırağı Tokatlı Nuri ve Tokatlı Gedai, onun tarzını sürdürerek yeni çıraklar yetiştirmişler, böylece günümüze kadar uzanan bu gelenek, "Erzurumlu Emrah kolu" olarak anılmıştır. Tokatlı Nuri, Zileli Ceyhuni'yi, Ceyhuni de Cemali'yi yetiştirmiştir.⁸

Emrah'ın büyük bir şair olduğu muhakkaktır. Ancak onun büyüklüğünü isbat etmek için hayalimizde bir başka Emrah yaratmaya gerek yoktur. O, memleketinden uzakta bulunan bir insan psikolojisinin gereği olarak gurbet elin kahrını dile getirdiği gibi, sevdiği bir kadın karşısında yaşadığı duyguları samimi bir biçimde mısralaştırmış, dünyanın faniliğini anlayarak bin bir türlü oyunlarla dolu hayatın vefasızlıklarını da ortaya koymuştur. Yaratıcıya yakarıшта bulunmuş, sevmedikleri için kargışlar etmiş, kısaca yaşadığı toplumun içinden gelen bir insan olarak gayet sade

bir görüntü ile karşımıza çıkmıştır. Yani insani duygularını ifade etmiştir. Türk halkının inançları ve değer yargıları doğrultusunda insana, tabiata, hayata yönelmiş, hayatımızı anlamlandıran değerlere tercüman olmuştur. Her insan gibi doğrularıyla, yanlışlarıyla bir hayat yaşayıp bu dünyadan göçmüş, ama bıraktığı eserleriyle gönlümüzde taht kurmuştur. Milli kültürümüzün ve güzel Türkçemizin bugünkü kuşaklara aktarılmasında elbette mühim bir rolü vardır. Onu rahmetle anıyoruz.

NOTLAR:

* 7 Mart 1997 tarihinde Erzurum'da düzenlenen "Erzurumlu Emrah" konulu panelde sunulan bildiri.

¹ M. Fuad Köprülü, Edebiyat Araştırmaları-I, İstanbul 1989, s.157

² Umay Günay, Türkiye'de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ankara 1992, s. 10

³ Günay, a.g.e., s. 178

⁴ M.Fuad Köprülü, Türk Sazşairleri, c.4, Ankara 1964 s.526

⁵ Bu eserin yayımlanmasından iki yıl sonra bir inceleme neşreden Fuat Köprülü, Ziyaeddin Fahri'nin bu görüşüne itiraz ederek Emrah'ın klasik şairler kapsamına alınamayacağını savunur. (Köprülüzade Mehmet Fuat, XIX. Asır Sazşairlerinden Erzurumlu Emrah, İstanbul 1929. s. 7)

⁶ Ziyaeddin Fahri, Erzurum Şairleri, İstanbul 1927, s.122

⁷ Bilge Seyidoğlu, "Emrah'ın Sesi", Erciyes, sayı 101, Mayıs 1986, s.9

⁸ Saim Sakaoğlu, "Emrah'ın Hayatı ve Hakkında Yapılan Yayınlar", Erciyes, sayı: 101, Mayıs 1986, s.5